

РИЗИКИ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ: ВПЛИВ КРИЗОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Л. С. Лісогор

Посилення кризових явищ у глобалізованому економічному просторі призвело до стрімкого погіршення стану експортоорієнтованої економіки України, вразливої до змін зовнішньоекономічної кон'юнктури. Непослідовність структурних та інституційних реформ, що зумовила диспропорційність розвитку економіки України, збереження значної частки низькорентабельних виробництв, слабка інноваційна активність підприємств суттєво ускладнили розробку механізму мінімізації наслідків кризових явищ в економіці. Саме тому поступово актуалізується проблема аналізу специфіки впливу кризи на розвиток національного ринку праці, визначення напрямів її мінімізації в умовах посилення тенденцій глобалізації.

Дослідженню проблем розвитку ринку праці в умовах нестабільності приділялася значна увага у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі. Зокрема, С. І. Бандур, І. Ф. Гнибіденко, І. С. Кравченко, Е. М. Лібанова, О. Ф. Новікова, В. В. Онікієнко, І. Л. Петрова, В. А. Савченко, М. В. Семикіна, Л. Г. Ткаченко, У. Я. Садова досліджували основні тенденції розвитку українського ринку праці, відзначали специфіку його змін в умовах ринкової трансформації. Водночас окремі аспекти аналізу розвитку ринку праці, пов'язані з особливостями кризового впливу, недостатньо досліджені. Метою статті є визначення специфіки впливу кризи на розвиток національного ринку праці, дослідження викликів і ризиків, що супроводжують його розвиток в умовах посилення кризових явищ.

Вплив світової економічної кризи на національну економіку проявився насамперед через погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, що призвело до скорочення попиту на вітчизняну продукцію металургійного

виробництва, надходження від реалізації якого виступало основним бюджетоформуючим ресурсом. Мінімізація негативного впливу кризи на розвиток національної економіки суттєво ускладнюється збереженням застарілої технологічної структури промисловості, низькою інноваційною активністю національних товаровиробників, скороченням інвестицій в основний капітал.

Не менш вагомо на економічний розвиток країни впливали кризові тенденції розвитку світових фінансових ринків, перевищення обсягів повернення капіталу з фінансового сектора країни над обсягами нових інвестицій, погіршення стану платіжного балансу. Різке зростання залежності вітчизняного банківського сектора від зовнішніх запозичень стало, на думку вітчизняних економістів, одним із фундаментальних чинників глибини та всебічності фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. в Україні [1, с. 163].

Також не менш вагомим чинником посилення кризових явищ в економіці стало розкручення спіралі інфляційних очікувань. Зокрема, у 2009 р. індекс споживчих цін (ІСЦ) у грудні 2009 р. становив 100,9 %, за рік у цілому – 112,3 %. Це відбулося як унаслідок збільшення тиску соціальних видатків (так званого «інфляційного податку»), нестабільності грошового та фінансового ринків, так і зростання світових цін на енергоносії та товари продовольчої групи.

Відповідно, основними ризиками ринку праці, пов'язаними з впливом макроекономічних чинників, є:

- погіршення макроекономічної ситуації, обумовленої впливом структурної, кон'юнктурної та інституційної кризи, нестабіль-

ністю політичної ситуації та невизначеністю курсу економічних реформ;

- зменшення можливостей створення нових робочих місць;
- поступове скорочення обсягів попиту на робочу силу з одночасним наростанням деформаційних змін у його структурі, обумовлене впливом економічної кризи;
- посилення напруженості на ринку праці у зв'язку зі збільшенням чисельності незайнятого населення та скороченням обсягів вакансій.

Загострення ситуації у соціальній сфері має об'єктивний характер, оскільки у поточному році зберігається негативна тенденція погіршення стану економічного розвитку, що сформувалася наприкінці 2008 р. Реальний валовий внутрішній продукт (ВВП) у III кварталі 2009 р. становив 84,1 %, порівняно з відповідним періодом попереднього року¹. Одним із найбільш вагомих чинників цього скорочення обсягу промислового виробництва у 2009 р. (порівняно з попереднім роком) на 21,9 %, у

тому числі переробної промисловості – на 26,6 %, добувної промисловості – 10,7 %, виробництва та розподілення електроенергії, газу та води – на 11,1 % [2, с. 9].

Збільшення чисельності безробітного населення (за методологією МОП) у січні – вересні 2009 р., проти аналогічного періоду попереднього року, з 1354,4 тис. осіб до 1927,6 тис. осіб, віддзеркалювало тенденції погіршення економічної кон'юнктури в країні. Наростання негативних очікувань з боку виробників проявилось через скорочення обсягів загальної потреби у робочій силі, заявленої підприємствами усіх форм власності. Зокрема, у 2009 р. порівняно з попереднім роком спостерігалось скорочення кількості вакантних робочих місць на 27,7 %, причому у найбільшій мірі це стосувалося сфери освіти (на 54,6 %), будівництва (на 46,8 %), сільського господарства (на 44,9 %), підприємств промисловості (на 37,8 %).

Значне скорочення обсягів виробництва, яке спостерігалось протягом останнього періоду часу, вже зумовило поступове збільшення «навісу» чисельності незайнятих при зменшенні кількості вакансій (табл. 1).

¹ У постійних цінах 2007 р.

Таблиця 1

Структура потреби в робочій силі та пропозиції (з боку незайнятого населення) за професійними групами у 2008–2009 рр.

Професійна група	Потреба підприємств		Незайняте населення	
	2008 р.	2009 р.	2008 р.	2009 р.
Законодавці, вищі держслужбовці, керівники	7,6	9,9	7,6	9,5
Професіонали	12,0	15,2	6,2	8,3
Фахівці	13,3	13,9	8,2	9,5
Техслужбовці	4,1	3,7	5,3	5,7
Робітники сфери обслуговування та торгівлі	9,2	12,1	12,2	12,2
Кваліфіковані робітники с/г, риборозведення та рибальства	0,9	1,0	4,8	3,6
Кваліфіковані робітники з інструментом	22,0	17,3	13,3	14,3
Оператори та складальники устаткування і машин	15,8	11,6	20,2	19,7
Найпростіші професії	15,0	15,3	20,8	16,4

Джерело: Статистична звітність Державного центру зайнятості за 2008–2009 рр. Форма 2-ПН.

Аналіз структури потреби підприємств у робочій силі та пропозиції (з боку незайнятого населення) за професіями у 2008–2009 рр. свідчить про збільшення попиту лише на професіоналів (на 3,2 %) та робітників сфери

обслуговування та торгівлі (на 2,9 %) внаслідок наростання позитивних тенденцій розвитку сфери обслуговування. Водночас частка операторів і складальників устаткування і машин скоротилася на 4,2 %, кваліфікованих ро-

бітників з інструментом (на 4,7 %) як результат зменшення потреби в них для промисловості [3]. Загалом, тенденції змін потреби підприємств у працівниках для заміщення вільних робочих місць за професіями досить передбачувані, оскільки вони відображають макроекономічні зміни, які відбувалися в економіці протягом останніх років.

На негативні очікування на ринку праці з боку споживачів послуг центру зайнятості вказує також суттєве зменшення чисельності працевлаштованого незайнятого населення з 108,4 тис. осіб у 2008 р. до 702,7 тис. осіб у 2009 р. (на 35,2 %). Найбільше зниження відбулося серед працевлаштованих на посади службовців (на 41,6 %) та на робітничі місця (на 34,3 %), а також на місця, які не потребують спеціальної підготовки (на 30,3 %). Це є результатом зростаючої невідповідності між професійними вимогами, які висувають роботодавці, та наявною кваліфікацією тих, хто шукає роботу.

Відбулося збільшення чисельності знятих з обліку без працевлаштування упродовж 2009 р. порівняно з попереднім роком, на 66,1 % [3], що свідчить про намагання незайнятого населення знаходити вакантні посади з урахуванням загострення негативних тенденцій розвитку ринку праці.

Перебування економіки України у стані економічної кризи потребує пошуку та використання відповідних механізмів адаптації економічно активних підприємств до функціонування в умовах скорочення обсягів виробництва, неповного завантаження виробничих потужностей. Флексибілізація зайнятості є одним із найрозповсюдженіших інструментів мінімізації негативних наслідків кризи на зайнятість. Роботодавці використовують практику вимушеної неповної зайнятості, спрямовану, з одного боку, на збереження найбільш кваліфікованого кадрового потенціалу підприємств, з іншого – на стимулювання звільнень за власним бажанням або за угодою сторін. Це, у свою чергу, забезпечує економію на виплаті вихідних допомог і поліпшує показники статистичної звітності підприємств щодо звільнення працівників внаслідок структурної кризи.

Чисельність працівників, що перебували у відпустках з дозволу та ініціативи адміністрації, з початку кризового періоду зменшилася з 829 тис. осіб у грудні 2008 р. до 359,3 тис. осіб у грудні 2009 р. Найвищий пік часткової зайнятості (зайнятості неповний робочий день) припадав на березень 2009 р. (1230,8 тис. осіб). Однак частка частково зайнятих протягом періоду з грудня 2008 р. до грудня 2009 р. утримувалася на рівні 8,5–9,6 % від кількості штатних працівників [4]. При цьому найбільш стрімко збільшувалася частка зайнятих неповний робочий день у промисловості – 16,8 % упродовж грудня 2009 р., що відображає тенденції до скорочення обсягів виробництва.

Введення з 13 січня 2009 р. в дію Закону України від 25.12.2008 р. № 799-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» спрямовано передусім на впровадження механізмів підтримки працівників, які опинилися під загрозою звільнення; розширення переліку критеріїв підходящої роботи; стимулювання безробітних до пошуку роботи; розширення кола осіб, що підлягають страхуванню на випадок безробіття; запровадження виплати допомоги з часткового безробіття та профілактику настання страхових випадків. Однак можливості застосування норм цього Закону стосовно виплати допомоги через часткове безробіття, як і виділення допомоги безробітним на започаткування власного бізнесу обмежені фінансовими можливостями фонду (станом на 1 липня 2009 р. виділено кошти лише 5 підприємствам на суму 3424,1 тис. грн).

Зокрема, можливості фінансування заходів активної політики зайнятості обмежені можливостями Фонду загальнообов'язкового страхування на випадок безробіття (табл. 2). Практично незмінна частка витрат фонду на фінансування професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних (25,1 % у 2002 р. та 25,5 % у 2008 р.) свідчить про недостатні можливості використання цього напряму підвищення конкурентоспроможності незайнятого населення. Водночас брак фінансування витрат на створення нових робочих місць працівникам вугільної

промисловості, які вивільняються через закриття шахт, свідчить про відсутність спрямованості на реструктуризацію зайнятості у кризовий період.

Не менш вагомим макроекономічним чинником виникнення соціальних шоків у суспільстві, пов'язаних зі зниженням життєвого рівня населення і наростанням соціальної напруженості, є збільшення обсягів заборгованості із виплати заробітної плати (на

31,1 % у грудні 2009 р., порівняно з груднем 2008 р.). Переважна більшість цієї заборгованості сформувалася протягом січня – березня 2009 р. Це свідчить про існування опосередкованого зв'язку між ускладненням реалізації продукції, намаганням уникнути скорочення обсягів виробництва, зниженням цін реалізації, вивільненням працівників, з одного боку, та необхідністю виплати заробітної плати працюючим.

Таблиця 2

Структура витрат на фінансування заходів активної політики зайнятості, %

Показник	Рік						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації безробітних	25,1	16,6	18,1	18,5	20,2	16,8	25,5
Організація громадських робіт	11,4	8,9	8,3	11,0	12,9	11,4	11,8
Надання дотацій роботодавцям на створення додаткових робочих місць	29,3	25,1	30,2	41,3	50,4	40,6	42,4
Спрямування на створення нових робочих місць працівникам вугільної промисловості, які вивільняються через закриття шахт	0,0	26,5	20,9	0,0	0,0	17,9	0,0
Одноразова виплата для зайняття підприємницькою діяльністю	34,3	22,9	22,5	29,2	16,5	13,3	20,2

Джерело: Дані Державного центру зайнятості України.

Серед напрямів мінімізації ризиків на ринку праці України, пов'язаних з макроекономічними та регуляторними аспектами впливу економічної кризи, необхідно відзначити:

- відновлення макроекономічної стабільності, розроблення проекту антикризового законопроектів, спрямованого на мінімізацію наслідків світової фінансової кризи;
- розробку та впровадження протекційної політики захисту національної товаровиробників за умов лібералізації економічної політики, поглиблення економічної та фінансової кризи;
- удосконалення державної регуляторної політики, формування стабільної нормативно-правової бази розвитку національної економіки;
- сприяння створенню робочих місць за рахунок стимулювання розвитку національних виробництв;
- зниження рівня фіскального навантаження з метою стимулювання розвитку підприємств.

Зарубіжний досвід мінімізації негативних наслідків впливу економічної кризи на сферу зайнятості свідчить про використання переважною більшістю країн ЄС політики зменшення фіскального навантаження на підприємства. Зокрема, в Іспанії уряд запровадив п'ятивідсоткове зниження корпоративного податку на період до 3 років – для підприємств, чисельність працівників на якому становить 25 осіб, обсягами продажу до 5 млн євро. У Швеції ставка цього податку знижена з 28 до 26,3 %, тоді як у Великобританії платежі на всі види податку можуть бути відкладені на певний проміжок часу (без застосування штрафних санкцій) [5].

Серед напрямів мінімізації ризиків на ринку праці України, пов'язаних із інфраструктурними аспектами впливу економічної кризи, можна виокремити:

- покращання якості пропонованих вакансій за рахунок забезпечення повноти, достовірності та доступності інформації про робочі місця та вимоги роботодавця, яка надається

претендентам на заміщення вільних робочих місць;

- розробку механізмів стимулювання роботодавців до надання інформації про робочі місця;

- забезпечення розширення обсягів громадських робіт з метою реалізації інвестиційних проектів з розбудови транспортної інфраструктури для підготовки проведення чемпіонату Євро-2012;

- сприяння ефективній діяльності Державного департаменту нагляду за дотриманням законодавства про працю Міністерства праці та соціальної політики України у частині здійснення контролю дотримання роботодавцями визначених законодавством, колективними договорами й угодами всіх рівнів гарантій у сфері зайнятості та оплати праці;

- посилення контролю та державного нагляду за додержанням роботодавцями трудового законодавства щодо забезпечення прав і соціальних гарантій працівників при вивільненні внаслідок скорочення чисельності або штату, застосування режимів неповної зайнятості, застосування практики відпусток за власний рахунок без збереження заробітної плати, стану виконання колективних договорів із зайнятості й оплати праці.

Таким чином, реакція ринку праці України на світову фінансову кризу демонструє лише верхівку більш глибоких і тривалих фундаментальних протиріч, які формувалися на ринку

праці та у сфері зайнятості протягом років незалежності. Нині найбільш гострими чинниками розвитку національного ринку праці, які світова криза лише загострила, є: професійно-кваліфікаційні диспропорції попиту та пропозиції робочої сили; неповне використання зайнятої робочої сили; стабільно високий рівень малопродуктивної неформальної зайнятості; низька інституціоналізація обігу безробіття; невідповідність галузевої структури зайнятості потребам інноваційного розвитку економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
2. Про соціально-економічне становище України за 2009 рік : доповідь [Електронний ресурс] / Держкомстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Основні показники розвитку ринку праці за 2009 рік [Електронний ресурс] / Держкомстат України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Tackling the recession: Employment-related public initiatives in the EU Member States and Norway. Report of European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurofond.eu>

УДК 338.312

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Ю. Ф. Агаманюк

Питання важливості людських ресурсів у формі знань, навичок, умінь для поліпшення економічної ситуації та добробуту нації в ці-

лому були закладені ще у працях класиків політичної економії, які започаткували науковий аналіз людських здібностей до праці, їх фор-